

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך טז, תשכ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ועוד לעניין ש"י עולמות

א

במחברת "ש"י עולמות, מליצה — קרנה ופירותיה" (לשוננו לעם", כסליו תשכ"ג) ניסינו להאיר אותה אמרה שגורה על תולדתה ותולדת שימושיה לאופניהם, ועתה נשוב וננסה לחזק קצת צדי הדיון, שהתוספת יפה להם, בייחוד אמורים הדברים בשימושיהם של דורות אחרונים, שבהם נפלגה הוראת האמרה, קצתה לצד קיום המשמע כעיקרו או קירובו, כלשון הבטחה טובה לעולם הבא, ורובה לצד שינוי המשמע מעיקרו או קירובו, כלשון הפלגה בעולם הזה. ונפתח בדוגמה, המקיימת ואינה מקיימת המשמע כעיקרו, והיא ל - ד - ר - נ - ס - ת - ר, הנותן בפי הנפש הראשה בסיפורו, לזוי, תפילה העשויה כנוסח חסידי ברסלב: "טאטע אין הימל — — — דו וואס טראגסט דעם עול און די מאסע פֿון דיינע ש"י עולמות מיט זייערע זונען, לבנות און שטערן, וועלכע האלטן זיך בלויז אין זכות פֿון דיין הייליקן אָטעם, וועלכער גיט זיי חיות און באַרעכטיקונג" (משפתה מאשבער, מהדורת ניו-יורק, 1948, ח"ב, עמ' 60). לאמור: "אבא שבשמים, אתה הנושא את העול והמשא של ש"י עולמותיך, ועל שמשותיהם וירחיהם וכוכביהם, שאינם קיימים אלא בזכות נשמת קודשך, הנותנת להם חיות וצידוק". היא מקיימת את המשמע מעיקרו — הרי לפנינו ש"י עולמות הקיימים ועומדים, עולם עולם על מערכת אותותיו ומזלותיו; היא אינה מקיימת את המשמע מעיקרו —

היא מצמצמת את מניין העולמות הקיימים בזה, שהרי לפי
 דרושם של חז"ל כל צדיק וצדיק מעותד לו כאותו מניין
 בבא. אמנם תיבה אחת עשויה להידרש לצד ההרחבה, אולם
 לדעתנו טעות הייתה להם למהדירי הספר שלפנינו; כשהעבירו
 את הכתיב הפונטי, שהמספר נהג בו, לכתוב עברי, לא
 עמדו על עבריותה של אותה תיבה, דהיינו: שהכוונה אינה
 מצטע = המון, ריבוי; אלא "מאסע" = מצא, שהוא אחי העול.
 וככל המשוער לא נתעוררו המהדירים על טעותם, משום
 ההרגל לדרוש עניין ש"י עולמות כלשון של מניין מופלג.
 והמעבר לתפיסת האמרה כלשון מניין מופלג ניתן
 לצינו בדוגמה, שבה האמרה נתפסת כהבטחה טובה, וכבר
 הבאנו משל ח"נ ביאליק, ונוסיף עתה משל יעקב כהן
 (ביקור, שירים, תרצ"ח, עמ' מ"ו):

והציצה בי בעיני חן
 ש"י עולמות הבטיחו חן.

אך הוא גם מעבר בין עניין עולם הבא ועניין עולם הזה,
 כדרך התפיסה הפיזית, הדורשת את חיי האהבה כחלק העולם
 הבא שבתוך העולם הזה, ובדומה לכך דוגמה, המוכיחה כי
 הנעזר בה זוכר את מקור הדרוש, את הכתוב, והוא אף מרמז
 עליו — וכך כותב ר' בנימין בעניין ש"ב מקסימון כתלמידו
 של אחד העם: "הנה כי כן: היו היכלות, שבהם היה התלמיד
 בן-בית והרב אורח — — ושמא תאמר: זה רק באוצר
 האמנות, בהיכל הצורה והתמונה והדמות, בעולם המידות
 והקווים והצבעים והגוונים ובנות הגוונים ומשחק זהרורי

השמש וקמטי הצללים? שמא תאמר אך ורק בש"י עולמות
אלו" (נפש לבעל "גוילים", מאזנים תרצ"ד). והוא כדרך
התפיסה, הרואה את ספירת הרוח, וביותר ספירת האמנות,
כחלק העולם הבא בתוך העולם הזה.

וקרוב לכאן אף שימושו של אברהם ברוידס, הנעזר
באמרה שלנו להגדרת הטוב מתוך הבדלת יסוד הטוב ויסוד
הרע — בשירו "במראה הסדוקה" (שם, שבט תשכ"ד) "יראה
קלסתר אדם במראה כחצוי, גם מזה וגם מזה:

מְבוֹך הַחֵידוֹת לְאָדָם
וְלוֹט מְסִתְרֵיו אֵין מְסִיר.
לוֹ שְׂי עוֹלָמוֹת מְבַהֲקִים,
וּמוֹעֵד לְצִיּוֹק
הָאֶסִיר.

לאמור ש"י עולמות, כהגדרה של תכלית מרחב ואור
וחירות, כנגד הצינוק, כהגדרה של תכלית מיצר ואפלה ושבי,
כששני היסודות הם בזה.

ב

אולם רוב השימוש באמירה שלנו הוא בימינו לצד
הוראת לשון של מניין מופלג, והוראה זו בולטת בייחוד,
כשמניין ש"י מצורף לשם-עצם אחר, כדרך הדוגמה שכבר
הבאנו כמה סימוכים לה, ש"י טבילות; וניתן להוסיף דוגמאות,
כגון שהטבילה נתלית לא בלבד באדם, כגון משה
קוֹנְסְטַנְטִינוֹבְסְקִי: "הנני פרפר רב גוונים / אוטוס

אדאה בין שושנים / עם שחר ש"י טבילות אטבול / באור
 שמשי, יוצר הכול" (הברעישע און יידישע לידער פֿאַר שול
 און היים, בואנוס איירס, תש"ז, עמ' 121). כי ש"י כמניין מופלג
 יש מופלג ממנו — ניתן ללמוד מהשוואה של שתיים דוגמאות.
 דוגמה אחת של "ל צופע ליג [= פרץ] בעניין ראש
 הישיבה, שנאבק עם הטומאה; "אין זי האָט מיך, רחמנא ליצלן,
 מטמא געווען. דער מוסר איז מיר פֿון קאַפּ ארויס... איך בין
 אַנטלאָפֿען אין וואַלד, ש"י טבילות געמאַכט, און האָב געבאַרעט
 אפילו מיטן שם, ער זאָל מיך אריינלאָזן" ("דער יוד", 1902, גיל'
 47, עמ' 7); כלומר: "והיא טימאה אותי, רחמנא ליצלן, המוסר
 פרח ממוחי, ברחתי ליער, טבלתי ש"י טבילות, נאבקתי אפילו
 עם השם, שיתנני ואכנס". דוגמה אחרת של ש"י עגנון:
 "טבל הזקן תתקל טבילות כמניין שנותיו של אדם הראשון
 ונתעטף בבגדי שבת (הכנסת כלה, רי).

אך עד מה הכוונה המצויה של מניין ש"י היא
 למניין מופלג סתם, ניתן ללמוד מתוך השוואה של שתי
 נוסחאות לאותו מחבר עצמו — מנדלי מתאר את תעיותיו
 של גיבורו בעולם־התווה ומספר משמו בנוסח העברי: "שם
 לצים ואין מספר, מיני מזיקים בדמות בני אדם, ושם ראיתי
 את סוסתי העלובה. הלצים השקה מאותו הנחל וטבלו אותה
 ש"י טבילות ויצאה משם שחורה כולה" (סוסתי, פרק עשרים
 ושלוש). ואילו בנוסח היידי שקדם לכך — יספר: "פון דער־
 ווייטענס האָב איך געזעהן וויא לצים האָבין אין דעם טייך
 אַנגעטרונקען מיין בידנע קליאַטשע נעביך, ווי דערנאָך
 געבאָדין אונ' אונטערגעטונקט אַ סך מאָל אין טינט אזוי אז

זיא איז פון דאָרט ארויסגעגאַנגען שוואַרץ וויא אַ רוח" (דיא קליאַטשע, ווילנא, תרל"ג, עמ' 102). אם לתרגם נוסח זה כדיוקו, לשונו: "מרחוק ראיתי, איך לצים השקו בנחל את סוסתי העלובה ירחם ד', איך אחרי כן רחצה וטבלוה פעמים הרבה, באופן שיצאה משם שחורה כשד". מתוך הדיוק אנו למדים, כי אין פירוש ש"י אלא פעמים הרבה, אם כי המספר מרמז בנוסחה העברית על המניין כדרושו של כתוב: שס לצים ואין מספר — כדרך עלמות ואין מספר — עולמות ואין מספר, וכבר הבאנו שימושי דרוש כאלה.

יש צד של פיקאנטיות בכך, כי מנדלי עצמו היה כתומר לדרוש כזה; וראה מיכל ליכט, הכותב עליו בשירו: "רבותי, ניט אין די פאלייען פון רייכע / ניט אין די קעמערלעך פון די אַרימע זשויבט מען / די שטאַנדהאַפטייקייט פון די ש"י (אַבראַמאָוויץ) עולמות (לעצטע לידער, ניו-יורק 1954, עמ' 13). כלומר: "לא בטירותיהם של עשירים, לא בתאיהם של העניים גורפים את היציבות של ש"י (אברמוביץ) עולמות". והוא, כמובן, שחוק בראשי תיבות של שמותיו: שלום יעקב:

אולם קביעת ש"י כהגדרה של מניין מופלג, כשם שהיא אפשר לרובא, היא גם אפשר למיעוטא. וכך למשל, יודלמארק, הכותב: "ווערטער זיינען וועלט, און אַנטקעגן די אַרעמע ש"י עולמות פון הקדוש-ברוך-הוא פאַרמאַגט יידיש לכל הפחות 200.000 וועלטן" ("צוקונפט", פברואר 1964, עמ' 63). לאמור: "מלים הם עולמות, וכנגד ש"י עולמות העניים של הקדוש ברוך הוא שיש לה לידיש, לפחות, מאתיים אלף עולמות". מובן,

כי לא יכול להגיע לכלל עניות כזאת של עולמות הבורא, כנגד עשירות כזאת של לשון הנברא, אלא מתוך שהעמיד את מניין העולמות הנועד לכל צדיק וצדיק ככלל עולמותיו של הקדוש-ברוך-הוא, וכבר ראינו כזאת.

ג

ותפיסת עניין ש"י כהגדרה למניין מופלג הביאה להחלפתו במספר אחר, וכבר הבאנו דוגמאות לכך מפי איש העם, ונוסיף עתה מפי ילדים. יצחק בא ש ע ו ו י ס גותן להם לחבורה של ילדים שיגלגלו בעניין שבעת הרקיעים, ואחר מפליג בתיאורו של כיסא הכבוד, ומקשה עליו חברו: "און וואס טוט זיך אין די דריי הונדערט וועלטען וואָס יעדער צדיק וועט קריגן"; דהיינו: "ומה מתרחש בשלוש מאות העולמות שיזכה בהם כל צדיק וצדיק" ("פֿון דער אַלטער און נייער היים, פֿאַרווערטס, 8 נובמבר 1963). לאמור, שהם מעמידים את המניין על מספר עגול, מבלי לדעת ולחוש שערערו את הזיקה לגימטריא, ולא עוד, אלא כשאחד מהם בא לפרש מעשה שלוש מאות העולמות האלה, הוא נוהג פישוט לפנים מפישוט, שהוא מדבר על שלושה בלבד: "איין וועלט איז פול מיט שניי, ס'איז דאָרט שטענדיג ווינטער — אין איין וועלט איז שטענדיג זומער — אין דער דריטער וועלט זענען בלויז מיידלעך". דהיינו: "עולם אחד מלא שלג, שם חורף תמיד, עולם אחד קיץ תמיד בו, בעולם השלישי אין אלא נערות". ודאי תהא זו השערה נועזת לתלות בילדים שלשלת-דרוש: [נערות =] עלמות — עולמות; מה שאין כן, אם נאמר לתלותה במחבר.

עד מה ש"י עולמות נעשה עניין של מניין מופלג בעלמא.
אתה לומד משימושו של מרדכי בן-יחזקאל בסיפור
מעשה, שדרכו דרך התמימות: "למחרת עזב הבחור את העיר
והלך למקום שאין מכירין אותו, ואמר לעסוק במסחר ולהרוויח
ממון בכל הדרכים. בצאתו את העיר האמין באמונה שלמה,
שכל מעשיו לשם שמים, ודרכיו הם דרכי התורה, וד' יעמוד
לימינו ויצליח את דרכו אשר הוא הולך בה. אבל לא כאשר
חשב כן היה; בין המחשבה ובין המעשה מהלך של ש"י
עולמות המלאים אבני מכשול" (חתן, ספר המעשיות, כרך ה',
עמ' 89). לא די, שש"י העולמות הם כהיפוכו של המדרש,
שאינם מלאים תענוגות, אלא מלאים מכשלות, הרי הם
כניגודם של מעשים טובים וכניגודה של ההצלחה; ויתרה
מזו, ששוב אינם מושג של מקום בלבד, אלא גם מושג של
זמן, שמרחק דרך נמדד בו, ובעצם אינה אלא כהחלפה של
הגדרה אחרת, כגון ת"ק פרסה וכדומה. היא ההחלפה, החלה
גם בהגדרות אחרות, וראה, למשל, עניין רמ"ח אברים ושס"ה
גידיעם, שנדרש על דרך החלפה, כגון יורם קניוק: "התרגשנו,
בנינו את נמל תל-אביב בכל רמ"ח חלומותינו ושס"ה תקוותינו"
(אדמה חרוכה, קשת, אביב, 1962), וכאלה הרבה.

ובאחרונה נחזור לעניין שהעירונו עליו, במחברת ההיא,
שלא נמצא לנו בדורות קדומים יותר אלא שימוש יש עולמות,
וניתן להוסיף על כך גם בדורות מאוחרים, אף שכבר ידעו
שימוש ש"י עולמות. והרי שלוש דוגמאות נוספות — אחת,
במדרש על משה רבנו: "מיד התחיל הקב"ה לפייסו. א"ל
בני משה, הרבה מתוקן לך לעוה"ב שתשבץ מכל מיני ג"ע

[= גן עדן] ועדניו, שנאמר: להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא — אלו הצדיקים המקיימים את התורה מאהבה. אמר שמואל: אלו שלוש מאות ועשר(ה) עולמות של עוה"ב, שעתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק כמניין י"ש (פטירת משה רבנו ע"ה, בית המדרש ח"ב). אחרת, ר' יעקב דניאל אולמו (עדן ערוך, בית רס"א) אומר:

יֵשׁ עוֹלָמִים עַד פֹּה מִנְתַּחֲלָקֵנוּ
 צְדִיק וְיֵשׁר הֵם אֲשֶׁר יִנְחָלוּ
 כִּי אוֹהֵבֵי שְׂדֵי מְאֹד עָמְלוּ
 כָּל אוֹצְרוֹתֵם מְלֹאוּ דָשְׁנוּ
 הַבוֹטְחִים בְּאֵל וְיִשְׁעֵנוּ.

ובמהדורת ר' משה סגל מקאסל (מיץ תקל"ז) מפרש לפי משנה אחרונה בעוקצין על "שלוש מאות ועשרה עולמות... להנחיל לאוהבי יש וגו'", ומעיר: "זה מפורש בסעי' זה". אחרונה, והיא קרובה, איו"ב ממינסק כותב (אוצר מכתבים וסיפורים, תרמ"ב, עמ' 131): "התקווה אומנת החיים אשר תיניקנו חלב האמונה, תשיר באוזנינו שירי נועם לישנו התמותה. ובשיריה תלחש באוזנינו דמיוני אושר, חיי עדנים ונעימים בעולמות אשר אוצרותיהם י"ש, ועונג משנה אשר נתענג במעון הנשמות תחת כס ית'".

לעומת זאת לא עלתה בידי למצוא דוגמה קדומה לשימוש ש"י עולמות, עד שהעמידני ידידי פרופ' אפרים א' אורבך על דרש בראשית רבתי, מהדורת אלבק (עמ' 46): "בראשית הם ג' תיבות ב"ר א"ת ש"י; אין ב"ר אלא תורה

שנא[מר]: נשקו בר; ש"י אלו הן ש"י העולמות — — " ; זכנ
(שם, עמ' 48): „נשארו ש"י עולמות“.

צבי שארפשטיין

חזונו של משה אייזמן על התפתחות לשונו (שבעים שנה לפטירתו)

משה אייזמן (תר"ת—תרנ"ג) היה פובליציסט עברי מחונן, חודר לחיי החברה ומבין הליכות עולם. לאחר הפרעות ברוסיה בשנת 1881 הייתה היהדות שם כנדהמה. הפרעות באו פתאום, כרעם ביום בהיר, והימים אז היו בהירים לעין. הייתה זו תקופה של אביב פוליטי, בימי אלכסנדר השני. נצנצו אורות תקווה וזכויות אדם ליהודים, אסירי תתום המושב. האינטליגנציה היהודית נמצאה במצב רוח מרומם, ודבריה השפיעו על המוני העם. היא ציפתה להיעלמות האנטישמיות ולהתמזגות עם העם הרוסי ותרבותו. ופתאום נפלו המגדלים, ונתערערו התקוות. התחילה בהלה של בריחת המונים מרוסיה, והתעורר ויכוח עצום, אם להגר לאמריקה, אם לארץ-ישראל. הרוב נמשך אל אמריקה „ארץ הזהב“, ומעטים כוננו פעמיהם לארץ-ישראל. הם נמשכו אחר חברי ביל"ז וחובבי ציון.

בימי הסערה זהם הופיע הספר „בפרוע פרעות בישראל“ מאת משה אייזמן, סופר מתושבי ווהניסינסק, פלך חרסון, באוקראינה, בסביבת הערים שנפגעו. בספר זה ניתח